

En kort skånska gravstenshistoria - utställningen på Breanäs

Före år 1800

År 1815 förbjöds begravningar inne i kyrkorna definitivt. Fram till dess begravdes vanligen välbärgade personer inne i kyrkan eller i gravkapell. Den stora delen av befolkningen begravdes under små kullar med en enkel trämarkering (ett kors eller en så kallad ”dödsbräda”).

Stående stenar på kyrkogården istället för hällar blev vanliga under 1600-talet. Men eftersom de rikaste begravdes inne i kyrkorna var monumenten ute på kyrkogårdarna länge ganska små.¹ De stenar man kan se idag ute på kyrkogårdarna är nästan alla från sent 1700-tal och framåt.²

Exempel på hällar från före 1800:

1786, Høfterup. (B171)

1765, Västra Klagstorps kyrkogård (B093)

När begravning inne i kyrkorna förbjöds flyttades även de rikas gravar ut på kyrkogårdarna, och större och mer påkostade monument blev vanligare. Nya idéer knutna till romantiken gjorde att kyrkogårdarna började upprustas. Landskapsarkitekter började intressera sig för kyrkogårdarna, och nya kyrkogårdar anlades.³

Under sent 1700-tal och hela 1800-talet var den nyklassicistiska stilen vanlig. Inspirationen till former och dekor kom från antikens Rom och Grekland. Klassiska gravstensformer som med tiden kom att bli vanliga var t.ex. stelen (rektangulär upprättstående sten med rundad eller spetsig topp) och obeliskens.⁴

De tidiga klassicistiska stenarna är snarast gustavianska. Något senare är det empiren som står för påverkan. I Skåne fanns dock ännu på 1800-talet stenar som för **barockens former** vidare – de typiska skånska kalkstensvårdarna.⁵

¹ Hammarskiöld m.fl. 2001 'Minnets stigar', s. 348f.

² Ibid. s. 385.

³ Sveriges stenindustriförbund, Natursten - Gravvårdar 2005 s. 3.

⁴ Hammarskiöld m.fl. 2001 'Minnets stigar', s.351.

⁵ Ibid. s. 351f.

Typiska skånska kalkstenvårdar – omkring 1810- till 1860-tal

En av de äldsta gravvårdarna på Skånska kyrkogårdar är de relativt tunna, stående hållarna av grå, finkornig kalksten. De har ofta dekor och inskriptioner på båda sidor. Inskriptionsplatta, ramverk och dekor är i låg relief med slipad ytbehandling, som framträder fram genom att bottarna nedhuggits något – ofta bara en dryg millimeter.

Detaljerna var ofta målade t.ex. i svart, blått grönt och gult (se bildexempel till höger).

Vanliga symboler är det allseende ögat med solstrålar (med eller utan triangelformat fält) änglar ofta med basuner, solar, stjärnor, evighetslampor, tårkärll, draperier, kransar och blomstermotiv i många variationer.

Kyrkoherde Källs grav i Hjäsås 1817 (B143). Solgult allseende öga med triangulär omfattning, och nedåtriktade solstrålar. Gröna rankor, svart text.

De vanligaste formerna på de undersökta kyrkogårdarna verkar vara dessa:

Prostinnan Roosvals grav i Tygelsjö, dödsdatum 1828 (B491). Stenen är även avbildad av Wadsjö i boken 'Kyrkogårdskonst' (1918).

Rusthållare Erland och hustru Karna, Västra Klagstorp 1851 (B125). Variant med kolonetter och kulor (sådana var annars ofta i svarvad ek). Toppdekorationen var ofta en urna, i det här fallet kraftigt stiliserad.

Mer ovanliga - men förekommande – ser dessa utformningar av överkanten ut att vara:

Hofterup kyrkogård 1834 (B138). En sten som ger ett mer tydligt barock-influerat intryck. Textplattan avbildas som hängande på en kedja. På framsida i översta fältet ett allseende öga, på baksidan (som också har text och dekor) i översta fältet symbolen tro, hopp och kärlek.

Sten över åbon Anders Perssons sextonåriga dotter Kerstin, 1846, Västra Klagstorp (B179). Denna överkantsform är tydligt influerad av formen hos romerska gravstenar och sarkofager.

Under 1800-talets första hälft var fortfarande de flesta gravvårdarna gjorda av trä. Ibland var trävårdarna ganska lika de mer påkostade stenvårdarna, men den stora mängden fattiga och arbetare fick träkors eller enkel bräda.⁶

Från 1800-talet och framåt är många symboler på gravstenar nära besläktade med dem i samtida grafisk konst, bokillustrationer, gratulationskort, programblad.⁷

⁶ Hammarskiöld m.fl. 2001 'Minnets stigar', s. 360.

⁷ Ibid. s. 385.

1800-talets mitt – Både romantik och klassicism

Under 1800-talet tog formgivningen av gravvårdar fart, och antalet olika typer blev fler. Inom arkitekturen i Europa kunde man, från omkring 1830-talet och framåt, parallellt med nyrenässansen och intresset för antiken, se ett stort intresse för medeltiden och medeltida arkitektur. Särskilt gotiken var en populär inspirationskälla.

Intressant är att det under 1830- och 1840-tal verkar dyka upp två nya typer av gravstenar på de studerade kyrkogårdarna. Den ena är obeliskens, eller obeliskformen, den andra en liten naturromantisk sten dekorerad med rankor, och med infälld textplatta i marmor:

Låg naturromantisk sten i blandade material – 1830/40- till 1880-tal

Den romantiska typ som verkar komma först, redan under 1830-talet, är den som visas nedan. Den var också den vanligaste på de studerade kyrkogårdarna. De verkar oftast huggna i sandsten eller kalksten. De är gjorda av många olika stenhuggare – ibland är reliefen mästerverk, ibland mer tafatt utförd.

Den vanligaste varianten har infälld textplatta av marmor och marmorkors, men det förekommer också varianter utan kors och med text direkt inhuggen på polerad, försänkt textruta. Rankorna kan vara vin/murgröna eller ek. Från 1860/70-tal händer finns några exempel på att man lägger till mer dekorerade kors och i något fall även en infälld rund relief i biskvi.

*Kyrkvård med hustru och barn, Hosterup, första dödsdatum på stenen **1848** (B124) Rankor av vin eller murgröna, textplatta och kors av marmor. Notera även t.ex. de "nedhängande" bladen framför textplattan och att det finns dekor även på sockeln.*

*Sten över "Jeppa Trulssons högt älskade maka Kjersti Rohlsdotter" död **1867**, Västra Klagstorp (B117). Dekoren är här eklöv, och marmorkorset dekorerats av de två händerna - en symbol för kärlek mellan makar vanlig ca 1850-1890.*

*Västra Klagstorp **1871** (B165)*

Obelisk – från ca 1840- till 1920-tal

Obelisker och obelisklika stenar finns sparsamt under en lång period, från 1840-talet fram till 1920-talet. En obelisk är en hög pelare som smalnar av uppåt, med fyrkantig eller rektangulär profil och pyramidformig avslutning. Den var vanlig i det antika Egypten, och kom till Europa dels under den romerska antiken, dels under 1800-talet. I 1800-talets empir finns nämligen också drag från Egypten vid tiden efter Napoleons fälttåg dit.

Obelisker med fyrkantigt tvärsnitt, pyramidformad topp:

- Den typiska obeliskens är den smala med fyrkantigt tvärsnitt, och tre delar. Mellansockeln bär texten medan den övre stenen vanligen är slätpolerad, eller ibland med någon dekor, exempelvis en stjärna. Den är inte den vanligaste på kyrkogårdarna men den finns hela tiden från 1840- till 1920-tal. Totalt noterades 25 stycken på de studerade kyrkogårdarna. Av dem var ca 2/3 i svart diabas och 1/3 i granit med annan färg.

Obelisker med rektangulärt tvärsnitt, pyramidformad topp:

- En liknande form är obeliskens med rektangulärt tvärsnitt och pyramidformig topp, även den i tre delar. Här finns texten nästan alltid på den övre stenen, eller ibland både på den och mellansockeln. Totalt noterades 29 stycken på de studerade kyrkogårdarna, från perioden 1840- till 1920-tal. Samtliga utom fyra var i svart diabas, övriga i granit av annan färg. På de flesta bestod dekoren av ett kors ovanför texten.

*Hofterup, första dödsdat.
1843 (B209). Gråröd granit.*

*Lantbrukare i Hjärsås 1891
(B113) Texttypen vanligast ca
1890- till 1910-tal.*

*Lantbrukare i Hofterup 1909
(B212).*

”Obeliskliknande” stenar med bruten topp – 1840-tal till 1920-tal

Från och med 1840-talet fanns på de undersökta kyrkogårdarna även obeliskliknande stenar med bruten topp, istället för pyramidformad – denna typ blir med tiden betydligt vanligare än de egentliga obeliskerna.

Som ”obeliskliknande” räknas här stenar med 3 delar, inklusive mellansockel. Bara något senare, från omkring 1860-talet och framåt, finns också stenar med endast två delar där livstenen har samma utformning som på de ”obeliskliknande”. Sådana stenar blev med tiden mycket vanliga och finns kvar länge – enstaka exemplar fanns i studien från 1930-tal.

Ungefär hälften av de ”obeliskliknande” stenarna var i andra material än svart diabas. Men efter 1880 överväger diabasen kraftigt. Innan dess verkar andra graniter ha varit lika vanliga.

Exempel på ”obeliskliknande” stenar, med tre delar, inklusive mellansockel:

Sadelmakare, Tygelsjö, 1850 (B476)

Lantbrukare, Västra Klagstorp 1851 (B121) Rödgrå granit med inlagd textplatta i marmor.

Handelsman, Tygelsjö 1875 (B418). Biskvi med motiv efter Thorvaldsens relief 'Ungdom' eller 'Sommar'.

Tygelsjö 1915 (B032)

Exempel på mindre stenar, med endast två delar (se diskussionen ovan):

Från 1860-talet och framåt blir en mycket vanlig sten den där livstenen liknar de ”obeliskliknande” ovan men med bara en sockel. Typen är mycket vanlig under resten av 1800-talet.

*Västra Klagstorp
1897 (B057)*

*Snickare, Tygelsjö 1913
(B053)*

*Maskinist, Hjärsås
1919 (B65)*

Tre stenar av denna typ finns redan på Breanäs:

1878. Svart diabas, finhuggen med polerad framsida, bruten topp. Text upphöjd polerad i band (blästrad).

1892. Svart diabas. Finhuggen med polerad dekor, bruten topp. Text inhuggen i polerad textplatta. Dekor överst lagerkrans och kors, under dekor-slinga i närmast fornnordisk stil.

1917. Svart diabas, finhuggen med polerad framsida, bruten topp. Enkel finhuggen kantlinje, liksom kors, Text blästrad eller inhuggen? Grafiskt utformad, likheter med samtida dödsannonser.

Tunna kalkstensvårdar & marmorvårdar – 1850-tal till 1880-tal

Under perioden omkring 1850-tal till 1880-tal fanns fortfarande gott om vårdar i kalksten men de hade en annan utformning än de gamla, typiskt skånska kalkstensvårdarna. Dessa verkar försvinna under 1860-talet. De nya stenarna är smalare med bruten topp, och även om de är striktare utformade blandas ofta klassicistisk och romantisk dekor på dem.

Exempel:

*Skollärare Persson Tygelsjö
1880 (B466). Marmor? Dekor
rosett, vid sidor nervända
facklor. Undre fältet en olivkvist
t.v., en kvist av ek t.h.*

*Hemmansägare Persson Väsby
1888 (B344) Överst händer som
fattar varandra, symbol för
äktenskaplig kärlek. Omgas av
en olivkvist t.v. och ekkvist t.h.*

*Hemmansägare i Brunnby 1853
(B385) Dekor ser ut att vara
stiliserade akantusblad och
blommor.*

Gravvårdar i nygotisk stil – 1860- till 1880-tal

Tydligt gotiskt inspirerade former är på de undersökta stenarna vanligt under 1860- till 1880-tal. Den kanske vanligaste varianten är den där stenarna utformats med inspiration från gotiska fönster.

Exempel ”tvådelade” gotiska:

Lantbrukare Väsby 1865 (B246).

Huggen i sandsten. Har haft händer infällda, troligen marmor. Notera urnan, där en fjäril gläntar på locket redo att flyga ut. Fjäril var vanlig symbol för den uppståndna själen.

1882 Tygelsjö019.
Marmor.
Lantbrukare.

Burlövs gamla 1881 (B261)
Mans och kvinnohand som fattar varandra (syns på manschetterna).

Exempel ”treidelade” gotiska:

Sjökapten Horndahl med hustru, Väsby 1864 (B227). Typen finns med och utan krönande kors.

Rusthållare med hustru och skräddare (son) Tygelsjö 1878 (B382)

Lantbrukare Tygelsjö 1856 (B454)

Brunby 1872 (B444)
Typen finns med och utan krönande kors. Textplatta ofta infälld marmor.

Andra "romantiska" former – under 1850- till 1880/90-tal

Under perioden 1850- till 1880-tal finns ett antal varianter, dels med avslutning uppåt som i exemplen nedan, dels i blandade material. Det är vanligt att man lägger in en textplatta av marmor, liksom andra detaljer, som krans och händer, i marmor eller biskvi.

De runda biskvierna fortsätter att finnas fram till 1890-talet, därefter verkar även de försvinna. Samma sak gäller med handmotivet som verkar finnas mellan 1850- och 1890-tal. Även traditionen att sätta ett kors ovanpå stenen hör i stort till denna period.

Burlövs gamla 1866 (B346) Stenens dekor huggen ej blästrad.

Burlövs gamla 1853 (B244) Händer, krans av ek & textplatta i marmor.

Västra Klagstorp 1870 (B112) Händer och rund relief 'Natten' i biskvi, textplatta & kors marmor.

Brunnby 1896 (B410) Sten i mörkgrå granit med blästrad dekor, infälld biskvirelief (Natten). Ungefär samma finns i flera exemplar.

Kolonner – 1860- till 1910-tal.

Även den klassicistiska repertoaren vidgas, en bit in på 1800-talet, i och med att kolonnerna dyker upp. Dessa finns på de undersökta kyrkogårdarna sparsamt men regelbundet från 1860-tal till 1910-tal. Före 1900 var endast en i svart diabas, efter 1900 var nästan alla det. Den brutna kolonnen är, förutom en typisk klassicistisk form, en symbol för det avbrutna livet.

Burlövs gamla 1875 (B376). Marmor

Väsby 1887 (B222). Marmor, krans av eklöv.

Väsby 1905 (B221)

Hosterup 1912 (B109)

Naturromantik och trädstammar – ca 1870 till 1910

Den avbrutna trädstammen har samma symboliska betydelse som den brutna kolonnen, men i en mer naturromantisk tradition. I studien fanns endast 6 stycken, från perioden ca 1867 till 1909. De flesta var huggna i granit, men inte svart. Gravvårdar av detta slag är skulpturer som man ofta tar väl hand om på kyrkogårdarna och de kan vara svårt att få något exempel till utställningen. Ett alternativ, som representant för den naturefterliknande romantiska traditionen, skulle då vara en mindre variant med någon form av trädstam. Dessa behandlas inte lika pietetsfullt. Ett exempel visas nedan till höger.

Hemmansägare Nilsson, Väsby 1875 (B331). Ekstam. Behängd med lagerkrans. Biskvi Thorvaldsens Natten.

Kantor och Folkskollärare Berggren med hustru 1909 Västra Klagstorp (B147). Behängd med lagerkrans.

Bokrulle lutad mot trädstam. Brunnby. Årtal oläsligt på grund av lavväxt men skulle kunna rengöras. Undanställd vid kyrkogårdsmur.

Många av stenarna från 1800-talets andra hälft visar prov på **stileklekticism**, det vill säga ett blandande av olika äldre stilar efter eget huvud. En klassicistisk rund biskvi kan sättas på en naturromantisk trädstam och så vidare. Eklekticism var också en arkitektonisk stil som dominerade i större delen av Europa under samma tid, från omkring 1860-tal och framåt. Den ser dock olika ut i olika länder, på grund av att man valde olika historiska förlagor att blanda. I Frankrike till exempel föredrog man en typ av tung barock-klassicism, medan man till exempel i Österrike och Tyskland valde att blanda nygotik och nybarock. Sverige påverkades mest av denna sistnämnda variant.

På de studerade kyrkogårdarna framstår 1870/80-talet som en brytningstid. Innan dess finns betydligt större variation i stenarna, både i form och material. Från och med 1870-talet blev svart ”granit” (diabas) snabbt allt vanligare, liksom blåstrad dekor.

Mot slutet av 1800-talet hade lokala stenhuggerierna blivit stora, industriella anläggningar. Beställningskataloger och priskuranter trycktes. Begravningsbyråerna sålde årets modeller genom handelsresande i hela landet. Nu kunde man se likadana stenar i Skåne och Norrland. Lokal tillverkning fanns hela tiden, vid sidan av, men formgivare på annan ort och ortens begravnings-entreprenör fick stor betydelse för gravvårdarnas form.⁸

⁸ Hammarskiöld m.fl. 2001 'Minnets stigar', s. 355.

Årtiondena kring sekelskiftet 1900

De striktare klassicistiska varianterna – obeliskens och kolonnen – fortsatte att finnas, men den vanligaste typen vid denna tid var stenen med raka sidor och bruten topp. De är nästan alltid i svart granit. I den blåstrade dekoren kan man fortfarande se en del av de äldre motiven, som kransen och kvistarna av ek och oliv, men många romantiska detaljer, som de två händerna, har försvunnit. Biskvierna finns kvar in i 1890-tal men försvinner sedan. Samtidigt som det blir fler stenar på kyrkogårdarna, blir de rikares – för att skilja sig från mängden – allt större. Stileklekticismen lever kvar, men blir mer stiliserad.

Kors i stort format – från ca 1880 till 1930-tal.

På de studerade kyrkogårdarna noterades drygt 35 stora kors i granit, företrädesvis svart (diabas). I början verkar det främst vara präster som valde denna form, men från 1890 och framåt finns även andra personer representerade. De stora korsen finns även under sekelskiftet, som alternativ till stora bautastenar. Över huvud taget verkar det som gravstenarna växer kraftigt under årtiondena kring sekelskiftet, även om de mindre gravvårdarna finns kvar vid sidan om.

Prosten och prostinnan Kallenberg i Tygelsjö 1880 (B492)

Lantbrukare Väsby 1893 (B231)

Tygelsjö 1917 (B398)

”Monument” i stort format – från ca 1880 till 1920-tal

Hemmansägare, Hjårsås 1889 (B095). Urna.

Handlare, Brunby 1890 (B448)

Lantbrukare, Tygelsjö 1905 (B439) Urna med dok eller sorgtäckelse draperat.

De vanligaste gravvårdarna under 1890- till 1910-tal

Efter 1870 är de polerade stenarna i svart diabas, med olika mycket blästrad dekor, den vanligaste typen av gravvård. Under 1890-talet lever en hel del av de äldre motiven som kransen och kvistarna av ek och oliv, kvar men i mer stiliserad form. Biskvierna finns kvar in i 1890-tal men försvinner sedan.

Stenar med blästrad dekor som påminner om äldre typer:

*Lantbrukare, Tygelsjö
1891 (B475) Blästrad
dekor i form av en duva,
blommor, palmkvist och
ekkvist.*

*Lantbrukare, Väsby,
1903 (B292) Blästrad
dekor i form av rosett
flankerad av ekkvist
till vänster och
olivkvist till höger.*

*Lantbrukare, Tygelsjö
1895 (B391) Stiliserad
kranslik dekor, med
två palmkvistar och
blommor under korset.*

*Lantbrukare, Tygelsjö,
1898 (B036)*

Nya dekorer kring själva sekelskiftet:

*Västra Klagstorp 1900
(B055).*

*Sjökapten Brunby
1903 (B358)*

*Lantbrukare Väsby
1905 (B243)*

*Lantbrukare, Västra
Klagstorp 1922 (B144)*

Familjegraven med flera mindre stenar/hällar – 1860- till 1940-tal

Från mitten av 1800-talet blev det mer och mer vanligt att man köpte en enskild familjegravplats⁹. På familjegravarna samlas ibland stenar från flera olika tider bredvid varandra, men mot slutet av 1800-talet blev det vanligare att ha familjegrav med en större sten. Före 1900 fick ofta varje person dessutom en egen mindre sten. En vanlig sådan personlig sten är den lutade eller liggande hällen.

Lutade hällar i form av öppna böcker fanns redan under ”den klassicistiskt romantiska perioden”. De är inte sällan tillägg på familjegravar, där en annan större gravvård är huvudpunkten. Små, liggande hällar är ovanligare på de studerade kyrkogårdarna. Riktigt vanliga blir de först som stenar på urngravar längre fram på 1900-talet. En variant av sådan liten familjegravshäll är den där det bara står ”mor” och ”far”. Familjegravar där endast faderns namn finns, var relativt ovanliga på de undersökta kyrkogårdarna, och förekom inte förrän fram mot sekelskiftet 1900 och därefter.

Lutade stenar:

Väsby 1883 (B262). Öppen bok i marmor och sandsten/kalksten, dödsdatum ca 1860-1890.

Kammarsskrivare Herlitz , Tygelsjö 1910 (B412) Tunn latta i polerad diabas dödsdat. 1910-50.

Väsby 1900 (B180) Tunn marmorplatta lutad mot sandsten, dödsdatum ca 1875-1925.

Små, liggande hällar från årtiondena strax efter sekelskiftet 1900:

Notera närmast huvudstenen ”far” till höger och ”mor” till vänster.

⁹ Hammarskiöld m.fl. 2001 'Minnets stigar', s.17.

Arts and Crafts, Nationalromantik & jugend kring sekelskiftet 1900.

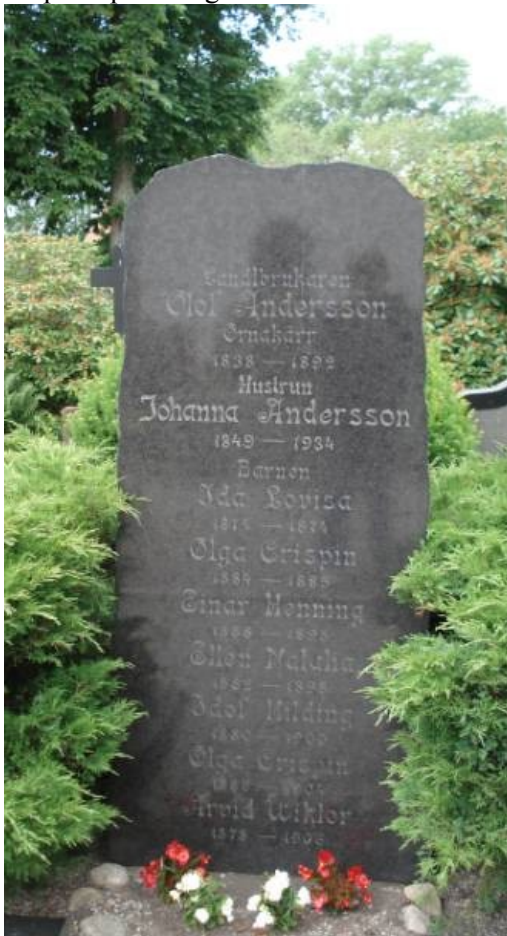
Årtiondena kring sekelskiftet 1900 talar man inom arkitekturen främst om tre stilar eller rörelser – Arts and Crafts, Nationalromantik och Jugend. Med Arts and Crafts-rörelsen, som började växa fram i England under 1800-talets andra hälft, började man på allvar att notera industrialiseringens baksidor. Man förordade hantverk istället för maskintillverkade produkter. Istället för de historiska, eklektiska stilarna sökte man en stil som var specifik för sin tid. Man studerade lokalt hantverk och gamla metoder. Ett exempel är Karin Larssons inredning. Stilen hade störst betydelse ca 1880 till 1910.

Den ”nationella” inriktning som fanns redan under eklekticismen, där olika länder valde att betona olika historiska epoker, blev mer renodlad vid 1900-talets början. Många arkitekter lät sig inspireras av lokal folkkonst och historia i sina byggnader. Nationalromantiska riktningar fanns i de flesta länder vid denna tid.

Vid slutet av 1800-talet blomstrade en ny stil ut, bland annat inspirerad av Arts and Crafts-rörelsens växt och djurmönster. Stilen kallas i många länder **Art Nouveau**, men i Sverige och de nordiska länderna vanligen **jugend**. Den är ofta asymmetrisk, full av vridna rankor och växtmotiv. Inom arkitekturen hade jugend mest inflytande från slutet av 1880-talet till 1910-talet. Egentligen är det en samlingbenämning för en rad olika, liknande stiluttryck som uppkom på olika håll. Den kan vara mer eller mindre ”stadig”.

”Bautastenar” – 1880-tal till 1930-tal

När allt fler i samhället fick råd att skaffa gravvårdar av sten växte de rikares gravvårdar allt större och blev mycket påkostade. Bautastenen var inte sällan en stor granitsten, med polerad framsida och med tiden allt mindre text. Bland bautastenarna syns också en nationalromantisk variant som även i dekor anspelar på vikingatidens runstenar. Till bautastenen hörde vanligen en stor gravplats, med staket etc.

Lantbrukare med familj, Väsby 1890 (B215).

Lantbrukare och hustru, Tygelsjö 1902 (B384). Här är den nationalromantiska stilen extra tydlig.

*Burlövs gamla
1926 (B363).
Graven bär endast
två namn och två
par levnadsårstal,
inga titlar.*

*Kring gravplatsen
står grovhuggna
pelare av granit,
sammanlänkade
med grov kedja.
Gravplatsen
flankeras av två
grovhuggna
sittplatser.*

Stora stenar i jugendstil – ca 1910 till 1925

Hjärsås 1910 (B071)

*Tygelsjö 1919 (B057). Osymmetrisk och rustik
utformning, kolonnnett, ormbunksblad.*

Väsby 1912 (B345)

Brunby 1918 (B431)

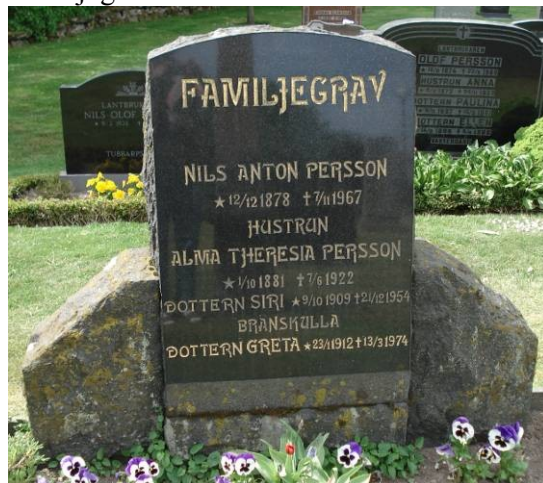
Hjärsås 1921 (B167)

Mindre stenar i jugend – 1910- till 1930-tal.

Även bland de mindre gravstenarna finns stenar med jugenddekor under 1910- och 1920-tal.

Burlövs gamla, troligen ca 1915 (B352)

Hjärsås 1922 (B112)

Burlövs gamla 1935 (B371)

Denna sten från 1923 finns redan på Breda. Samma dekor och skriftstil som på större stenar från 1910- och 1920-tal. Den låga breda formen blir efter 1920-talets slut allt vanligare.

Större stenar med kapitäl i stadigare stil – ca 1900-1930-tal

En stadigare jugend- eller ”Art Nouveau”- inspirerad stil för 1910- och 1920-tal.

Västra Klagstorp 1911 (B065)

Hjärsås 1920 (B163). Textstilen är typisk årtiondena kring sekelskiftet 1900.

Hamnkaptenen i Helsingborgs grav i Brunnby 1919 (B414).

Lantbrukaren Per Anderssons i Storegård familjegrav på Barsebäcks kyrkogård 1927 (B023) Notera de två små liggande hållarna med "far" och "mor" och levnadsår.

En annan naturromantik under tidigt 1900-tal

Från ca 1920 och framåt finns enstaka naturstenar eller stenar formade som naturstenar på de studerade kyrkogårdarna. Stenar av detta slag verkar dock aldrig ha blivit särskilt vanliga i Skåne. Ett par ”grottestenar”, och andra mer eller mindre direkt från naturen hämtade stenar förekommer dock.

Brunby 1925 (B416)

Hjärsås 1918 (B162)

1920-talet – Klassicismen kommer igen i ny form

Redan under 1900-talets första årtionde började det komma kritik mot jugendarkitekturens sirliga former och rikliga ornamentik. Istället ville man ha en mer ”saklig” arkitektur, och vände sig på nytt till nyantiken. Men den nya varianten blev mer avskalad, stram och geometrisk. I Sverige kom den nya klassicismen att dominera byggandet framförallt under 1920-talet. Gunnar Asplund blev en stor förgrundsgestalt, liksom Sigurd Lewerentz och Ivar Tengbom. I många länder blev den nya klassicismen kortlivad, när modernismen växte fram, men i Sverige var den så dominant att den faktiskt gjorde att modernismens genombrott dröjde till 1930-talet.

När det gäller kyrkogårdskonsten och gravvårdar, växte kritiken mot det sena 1800-talets och sekelskiftets allt större och mer schablonartade monument. År 1919 publicerade arkitekturförbundet boken *Kyrkogårdskonst* redigerad av Harald Wadsjö. Boken bygger på en omfattande inventering av äldre gravvårdar gjord av Wadsjö, och det uttalade syftet är att försöka reformera gravkonsten. Knappt tio år senare redigerade Wadsjö ytterligare en bok, *Gravkonst*, som gavs ut av Samfundet för Hembygdsvård. Den sistnämnda visade bland annat en utställning av gravvårdar som samfundet gjort 1918 på Skansen, med nya gravvårdar ritade av konstnärer och formgivare. Bokens foton och ritningar var tänkta att inspirera till nya, och som man tyckte mer estetiska gravvårdar.

Wadsjö skrev mycket om kyrkogårdens planering, bl.a. rumsverkan och helhet.¹⁰ Han ansåg att gravstenarna skulle placeras mot fonder, exempelvis kyrkogårdsmur och häckar. De skulle inte vara högre än bakgrunden. Ett speciellt problem ansåg han vara de enorma bautastenarna. De störde rumsverkan och därmed kyrkogårdens lugn. Nya kyrkogårdar skulle planeras så att gravvårdarna samverkade, och: ”Lägre är bättre” eftersom ”små gravvårdar i fält skänka ett lugnare intryck än större”.¹¹ Det kan dock vara värt att notera att alla exempel i *Gravkonst* fortfarande var högre än de var breda, och att de nyritade skisserna i boken visar stenar med en höjd upp till 1,5 m.

¹⁰ Wadsjö 1929 *Gravkonst*, s.3.

¹¹ Ibid. s. 6.

Wadsjö uppmanar också till användande av andra stensorter än den svarta diabasen, till exempel kalksten, sandsten och svenska marmorsorter. Han talar sig också varm för handbearbetning och stenhuggeri som konsthantverk: *"Hittills ha blästerschablonerna haft samma förmåga att döda som målarnas ströpplade schabloneringsteknik under 1800-talet."* Han betonar att maskintekniken är bra men inte för allt. Han skriver också *"För många är idealet de släta maskinjorda arbetet, vilket dock icke är så tilltalande som den ojämna, rustika handarbetade ytan"*.¹²

Principritningarna som visas i boken Gravkonst (1929) är dels äldre gravstenar som anslöt till "den äldre svenska gravvårdskaraktären", dels nya vårdar utformade av konstnärer och formgivare. De moderna, menade han, passade bäst på nya begravningsplatser, medan de äldre stenarna var goda förebilder för äldre kyrkogårdar.

Men Wadsjö efterlyste också mer innehållsrika inskriptioner. Gamla tiders formuleringskonst borde vara en förebild. Förr lades stor omsorg på textens omfattning och innehåll skriver Wadsjö, *"jämfört med senare tiders torftiga och tafatta behandling"*. Han förespråkar även användande av personliga emblem och symboler.

Nya stenar i gammal stil – 1910- till 1930-tal

Nils Anderssons grav i Hosterup 1914 (B195). Nils var känd upptecknare av svensk folkmusik, och stenen ritades av Carl Milles. Original i kalksten.

Västra Klagstorp 1935 (B195). Sten av kalksten efter gamla stenar på samma kyrkogård. Wadsjö visar speciellt denna typ av kalkstenar som exempel i 'Kyrkogårdskonst'.

¹² Wadsjö 1929 Gravkonst, s.10f.

Enkla stenar som är högre än breda – främst 1930- till 1950-tal

På Skansenutställningen 1918 visas en mängd stenar med ungefär dessa mått, och ungefär detta utförande.

Folkskollärare med familj, Hjärsås 1939 (B128)

Stationsinspektör Tygelsjö 1950 (B123). Emblem: SJ-symbol.

Kyrkvaktmästare Tygelsjö 1913 (B100)

Lantbrukare Tygelsjö 1944 (B117).

Tygelsjö, sannolikt 1934 (B392).

Snickarmästare, Tygelsjö 1946 (B452)

Denna sten från 1926 finns redan på Breanäs. Samtidigt som den har runda former, som påminner om 1800-talets medeltidsinspirerade stenar, är den mer stiliserad. Textens utformning är snarast grafisk och påminner om tryckta bokstäver. Sannolikt hade den varit godkänd av Wadsjö, även om textstilen inte är fullt så enkel som de exempel som ges i Wadsjös bok.

Den "lägre, horisontella trenden" – från 1910-tal och framåt.

Några tidiga exempel på låga, breda stenar av en typ som något senare skulle bli dominerande. För några till exempel från samma tid, se även de låga jugendinspirerade stenarna ovan. Den horisontella trenden är också märkbar i de vårdar som nu tar upp hela huvudändan av gravplatsen.

Lantbrukare med familj sannolikt 1914 (B268)

Smedmästare med familj Västra Klagstorp 1914 (B060)

Tygelsjö 1920 (B017)

Hemmansägare Hjärsås 1922 (B110)

Stationskarl med hustru Tygelsjö 1926 (B357)

Skeppare och hustru, Brunnby 1929 (B364)

Nämndeman Båth och hustru, Tygelsjö 1937 (B102).

Lärarinnan Amalia Göranssons grav i Hofterup 1936 (B227)

Hjärsås 1931 (B169)

Modernism och Funktionalism – 1930-tal till 1980-tal

Stockholmsutställningen 1930 brukar räknas som funktionalismens genombrott i Sverige. Utvecklingen mot mer enhetliga, planerade begravningsplatser fortsatte. Gravstenarnas utseende blev enklare och striktare. den vanligaste formen från 1940-talet och framåt blir den låga breda. 1800-talets nystilsepok ogillades starkt av funktionalisterna och försvinner. Modernism blir den vanliga formen. Även om växt- och blomornament fortfarande användes, blev de stramare och stiliserade.

Depressionen på 30-talet innebar en svår tid för stenindustrin. De ledande företagen förlorade marknadsandelar, och det fanns inte mycket plats för konstnärligt utvecklande. Efter andra världskriget slog de låga, breda gravvårdarna vid slutet av 40-talet igenom på allvar. Kyrkogårdsnämnderna gjorde planer för kyrkogårdarna och beslutade om maxhöjder.

Modernismen efter andra världskriget inom arkitekturen drevs av en vilja att skapa en ny, bättre värld. Arkitekterna betraktade sig som samhällsordnare. Formerna blev mer geometriska och regelbundna med en underliggande rytm. All påklistrad dekor och ornament skulle bort. Byggnaderna betraktades som volymer, inte fasta kroppar. Modernismen förknippades med demokrati och utveckling, i kontrast mot en klassicism som fanns t.ex. i Sovjet (Stalinklassicismen är ett exempel).

På 1960-talet blev gravvårdarna ännu enklare och striktare. Den vanligaste stentypen ser ut att ha varit röd granit. Inskriptionerna blev mer kortfattade och dekoren inskränktes ofta till ett kors, en blomma eller en personlig symbol.

Ett nytt behov av mindre gravplatser, i och med den ökande användningen av urngravar, medförde också att små, liggande hällar blev allt vanligare.

En del drar när de analyserar 60- och 70-talets enformiga kyrkogårdar slutsatsen att man här ser ett tecken på folkhemmets likriktning, undertryckning av individualism, och att man inte skulle sticka ut. Men kanske är det inte hela sanningen. Läser man skriften från tiden framstår de arkitekter som ritade dessa kyrkogårdar som personer med en djupt estetisk grundsyn, som strävade efter att skapa en strukturerad, lugn och estetiskt tilltalande begravningsplats, där man för allas skull måste rätta sig efter gemensamma regler, men där stenarna ändå är individuella.

Vid 1950-talets slut hade Europa börjat återhämta sig. Många arkitekter såg nu framtiden som en snabbt föränderlig värld, och förutsåg att människornas individualism skulle ge upphov till allt mer oförutsägbara behov. Svaret tänkte man, var att erbjuda byggnader som var som ett slags ramverk där man sedan efter behov kunde lägga till, ta bort och ändra detaljer efter olika önskemål. Denna arkitekturriktning brukar kallas strukturalism. Kanske kan man betrakta de nya kyrkogårdarna på samma sätt?

Gravkvarter från 1960- och 1970-tal på Hjärsås kyrkogård.

Gravkvarter med urngravar och låga liggande hällar från 1970- och 1980-tal på Hjärsås kyrkogård.

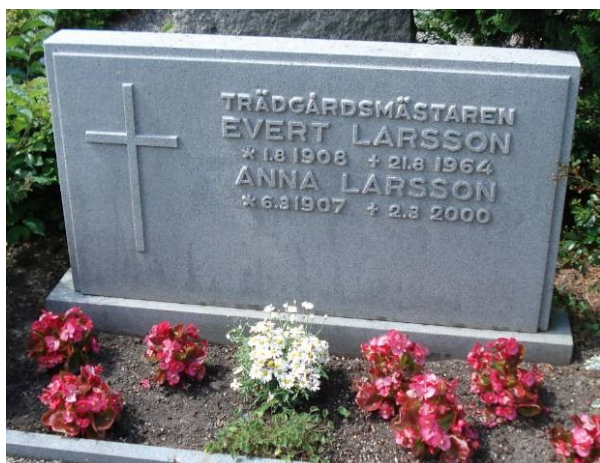
Exempel på låga breda stenar från 1960-tal till 1980-tal:

Väsby 1964 (B186)

Tygelsjö 1961 (B114).

Brunnby 1964 (B367)

Hjärsås 1965 (B178)

Vår tids gravstenar – från 1990-talet och framåt

På senare tid har reglerna om utformning lättats upp, och gravstenarna har fått en mer oregelbunden form, råhuggna ytor och i varierande stenmaterial. Även influenser från andra länder och kulturer har börjat göra sig gällande, t.ex. genom att man ibland sätter fotografier på gravstenarna etc. Många låter sig också influeras av element från äldre stilepoker – kanske kan man kalla det en form av modern eklekticism.

Mer fritt utformade mindre stenar på urngravar från 1990-tal och 2000-tal, Burlövs gamla kyrkas kyrkogård.